

Expressie maakt de mens¹

Ferre Laevers

Inleiding

Overschouw je het onderwijs dan is er wel één ‘vak’ dat al zeer snel een marginale positie gaat innemen: het kunstzinnige of muzische, alles wat naar artistieke expressie verwijst. Alle aandacht wordt opgeëist door de ‘echte leervakken’, met voorop taal en rekenen.

In de onderbouw, en met name bij kleuters, is dat gelukkig nog een beetje anders. Hoewel: ook hier kan nog aan de kwaliteit van de aanpak rond het muzische gewerkt worden. En dat is niet zonder belang: het kunstzinnige speelt een vitale rol in de ontwikkeling en het welzijn van mens en gemeenschap.

Het wezenlijke van het kunstzinnige

Observeer je kinderen in een open en rijke context, dan kom je al snel op het spoor van een uiterst krachtig mechanisme dat de kern van het kunstzinnige bloot legt: de zogenaamde ‘impressie-expressie-cyclus’. Het gaat hierom: elke ingrijpende ervaring - de impressie - drijft een mens naar handelingen waarin die opgedane ervaring tot uitdrukking wordt gebracht.

De broedbak met 20 eieren stond geen halfuur in de klas of enkele kleuters begonnen er voor zichzelf één te maken. Net écht, met doorzichtig venster en thermometer.

Het bezoek aan de klimmuur waar kinderen aan den lijve hadden kunnen ervaren hoe je van greep naar greep hoogte wint en hoe je veilig langs het touw in ‘rappel’ weer naar beneden komt, laat ze niet meer los. Spontaan gaat een groepje aan de slag. Ze knutselen een klimmuur met karton, plankjes, touwen, uitgeknipte figuren...

Het verhaal van het ‘Lelijke Eendje’ heeft enkele kinderen echt beïndrukt. Een set aangepaste poppen in de poppenkast, maakt het duidelijk. Margot is aangesproken door het uitbroeden van de eieren. Will door de jager die achter het eendje aanzit. Sylvie moet het in haar doorleefde expressie meer hebben van de boerin die het eendje van haar erf stampt.

Dat gisteren het licht in een hele regio uitviel heb je wel geweten. Aan het kringgesprek komt geen eind: iedereen moet kwijt hoe het was een paar uur thuis in het donker te verwijlen...

Waarom doen kinderen dat spontaan? Waarom zien we dat ook nog bij volwassenen? De uiteindelijke verklaring ligt in de manier waarop onze ervaringsstroom in elkaar zit. Het lijkt erop dat iets wat je op één of andere manier raakt,

iets dat je met grote betrokkenheid onderging,

iets dat zich op een krachtige manier aan je bewustzijn opdrong,

iets wat je een moment lang volledig vervulde,

iets wat je zintuigen tot het uiterste prikkelde,

iets dat je als een ontdekking, gefascineerd waarnam...

... in je gaat zitten rommelen, je niet met rust laat, om meer gaat vragen.

Dat meer is niet ‘nog meer ervaring en impressies van hetzelfde’. Immers: de broedbak staat er nog, en toch wordt een ‘nep’-versie gemaakt. Nee: het gaat om een andersoortige activiteit waarin de opgedane indrukken worden verwerkt, geassimileerd, je eigen worden gemaakt...

Dat is wat zich in de “expressie” afspeelt. Het is alsof de ervaringsstroom de impressie te snel mee heeft moeten maken en even halt roept. Zo van: ‘hé, wacht eens even, laat het mij eventjes overdoen, nog eens ervaren hoe dat ook al weer was’. Maar niet door het in het echt weer mee te maken, wel door het zich ‘mentaal’ weer voor te stellen, in eigen tempo, beetje bij beetje, per penseelstreek,

---

¹ Manuscript van het artikel verschenen in ‘De wereld van het Jonge Kind’ Juni 2001

pennetrek, gebaar, woord voor woord. Dat opnieuw aanwezig stellen - letterlijk 're-present-eren' - kan maar gebeuren door gebruik te maken van hulpmiddelen, instrumenten. Dat zijn: tekens en symbolen. Expressiemiddelen die de brede waaier van media kunnen bestrijken: mime en lichaamstaal, dans en beweging, visuele voorstellingen - van tekeningen, over beeldhouwwerken tot videoclips -, muziek en zang, taal - verzen en verhalen, drama...

Het kunstzinnige in expressie

Kunnen we elke vorm van expressie-van-ervaring bij het kunstzinnige onderbrengen? Niet helemaal. Een arts die een autopsie verricht en voor het verslag in de microfoon al zijn handelingen en vaststellingen beschrijft, is niets artistieks aan het doen. Bij het kunstzinnige is er geen één op één verhouding tussen inhoud en voorstelling, maar is de symbolisering, de gebruikte uitdrukking, het 'werk' ongemeen rijk aan betekenissen. De confrontatie met elke vorm van muzische expressie spreekt op een directe manier alle mogelijke registers van ons ervaringsapparaat aan: het doet ons iets, niet alleen - en waarschijnlijk nog het minst - op het rationele niveau, maar des te meer op het niveau van de gewaarwordingen en van de gevoelens. De werkelijkheid wordt in het kunstwerk 'verdicht' - het is atoomkracht in een nutshell.

Het muzische: een krachtige hefboom voor ontwikkeling

Die drang om uitdrukking te geven zit er diep in. Een bewustzijn dat vol met ervaringen en belevingen zit en deze niet kan 'verwerken' langs de weg van de expressie, is als een overladen maag. Om het met een metafoor te zeggen: je kan niet voortdurend en alleen inademen, je longen vol met lucht pompen. Laat ook de fase van het uitademen toe. Dat is wat er in de expressiefase gebeurt.

Door zich in het medium uit te drukken heeft de maker zijn nog weinig tastbare, nog vage, niet echt grijpbare waarneming van de werkelijkheid en zijn beleving ervan, zijn visioen en zijn emoties, in zichzelf weten af te bakenen. Het kunstwerk maakt zijn ervaring 'af' zoals het huilen niet meer verdriet geeft, maar het verdriet dat er is helemaal in je ervaringsstroom tot leven wekt. Mijn verdriet is pas in het huilen vol-gemaakt. Eindelijk. Bevrijdend. Zoals we met allerlei rituelen - het rondspuiten van champagne bij een overwinning - de vreugde die in ons is en smeekt om 'geboren te worden' op de wereld zetten.

Met ongelooflijk ingrijpende gevolgen. Om te beginnen is er de innerlijke rust die op expressie volgt. De spanning van het onbestemde gevoel is weggefallen. De symbolisering werkt verlossend. Dat is zeker het geval als expressie te maken heeft met emotioneel geladen ervaringen. Dat is de kracht van heel wat activiteiten rond de 'Doos vol Gevoelens'.

In de klas zijn ze al een hele tijd bezig rond gevoelens. De prenten van de vier basisgevoelens liggen gekopieerd in de 'rustige hoek'. Als één of ander gevoel heel intens aanwezig is, zie je kinderen naar zo 'n prent grijpen en die inkleuren. Kobe heeft zo 'n moment. Jeremy heeft lego van hem afgenomen. Hij is ontzettend boos maar durft dat niet te uiten. Het blad kleuren met de boze figuur helpt. Het is aan de harde kleuren (zwart en rood) en aan de ruwe strepen te zien dat hij er hevig tegenaan is gegaan. De juf merkt het en gaat bij hem. Hij dicteert haar wat bij de tekening moet. Deze 'gevoelsbrief' wordt gepost en aan het eind van de dag weer opengemaakt en voorgelezen. Jeremy was zich niet bewust van de emoties die hij eerder teweegbracht. Het inkleuren van de prent was voor Kobe de weg naar een constructieve oplossing van het conflict. Niet te verwonderen dat de 'Doos' tot een rustiger klasklimaat bijdraagt!

En dan is er Maya. Ze is in alle staten als ze terug van de speelplaats binnen komen. Ze stormt naar het schilderwerk dat ze net af had met haar poes op (zo 'n schattig jong katje dat ze pas gekregen heeft). Ze neemt drie van de dikste borstels in haar hand met bruine, zwarte en paarse kleur en veegt ermee over heel haar schilderwerk. "Wat

scheelt er”, vraagt de juf. Maya gaat naar de gevoelsmaterialen en haalt er het plaatje waar ‘boos’ op geschreven staat. “Niemand wil met mij spelen omdat ik bruin ben. Ik ben boos. Ik wil niemand meer zien, zelfs mijn poesje niet!” Dat was haar manier om aan haar emoties lucht te geven. Het hielp haar goed op weg. ’s Namiddags ziet de leerkracht haar weer een nieuwe poes tekenen.

Maar cognitief gebeurt er ook wat als je met expressie bezig bent: je ervaringsstroom leert doorheen het proces dat soort van ervaringen en belevingen haarfijn op te roepen. Oefent zich in het zich verbeelden van alle mogelijke ‘kleurschakeringen’. Ontwikkelt zich als klankbord, als drager van betekenissen. Je wordt capabel om een ongelooflijk rijk gamma aan impressies in jezelf tot leven te wekken. Wie dat kan is rijk, heeft toegang tot de wereld, heeft de sleutel om zich in mensen en dingen te verplaatsen, op een adequate manier met ze om te gaan, zich verbonden te voelen met al het ervaarbare... Doorheen duizenden expressies wordt je bewustzijn doorploegd en ontwikkelt zich een rijke flora. Je ervaringsstroom wordt erdoor verbreed en verdiept, klaargemaakt voor het opdoen van nieuwe ervaringen, ontvankelijk gemaakt voor de meest subtiele verschillen en schakeringen. Het kunstzinnige ontwikkelt verbeeldingskracht.

Een blik op de gangbare aanpak

Het bovenstaande mag wat ‘theoretisch’ overkomen, maar als je een goed draaiende klas met jonge kinderen voor ogen neemt, dan valt veel van het kunstzinnige te herkennen. Daar zorgen twee dingen voor. Aan de ene kant de spontane ingesteldheid van kleuters op expressie: er is niet veel nodig om kinderen tot het muzische te bewegen. Voor je’t weet zijn ze in rollenspel verwickeld, grijpen ze een blad om een ervaring schilderend weer te geven, gaan ze aan het timmeren of doen ze gek (gesticulerend kopiëren van gedrag dat ze eerder zagen). Aan de andere kant kunnen we niet anders dan waardering hebben voor wat de generaties van kleuterpedagogen voor ons hebben gedaan: de modale klas bevat heel wat aanknopingspunten voor de op expressie gerichte kleuter. Schilderen en boetsen, vingerverven en knutselen, timmeren en zingen, op muziek bewegen en gebarentaal gebruiken, poëzie en fantasie in verhaal en prenten, poppenspel bekeken en zelf gespeeld... nagenoeg elk medium van expressie heeft zijn plaats verworven. Kan er meer gebeuren?

Gemiste kansen

Ja.

In heel wat gangbare praktijk merken we dat de ‘impressie-expressie-cyclus’ rigide gehanteerd wordt. De impressies - van een groepsbespreking van bepaalde voorwerpen tot een uitstap - staan soms eenzijdig gericht op het verwerven van woordenschat terwijl het ‘je laten impregneren door het object’ centraal zou moeten staan en de woordenschat als dienstmeid die ervaring moet helpen ‘articuleren’. Maar soms is er nog meer fout: aan de expressiekant. In principe zou men kinderen meer ruimte moeten geven om zelf te bepalen wanneer, wat en hoe zij iets tot uitdrukking brengen. We merken dat in vele gevallen de leerkracht al heeft uitgemaakt wat nu het meest indruk ‘moet’ hebben gemaakt en hoe dat precies wordt uitgedrukt. Na een thematische exploratie van ‘carnaval’ maakt één groep een collage van de stoet, arceert de andere trompetten en knutselt een derde een clown. Wie evenwel van dichterbij ruimte maakt voor ‘vrije’ uiting van indrukken ontdekt pas de echte rijkdom van de impressie-expressie cyclus.

Na een uitstap naar het bos komen kinderen terug in de klas. De leerkracht nodigt uit om over die wandeling te tekenen. Ze verwacht dat ieder daarin het bos ‘portretteert’. Bij Lander vangt ze bot. Hij heeft op zijn blad een grote emmer getekend. Tot ze hem over zijn werk uitvraagt: ‘We zijn in het weekend naar het bos geweest’, vertelt hij, ‘en er waren veel paddestoelen. Die hebben we geplukt en in een emmer meegenomen.’

De kern van expressie wordt gedood als het niet van binnen komt. Het vormgeven, in welk medium dan ook, is pas authentiek als het ontspringt aan een drang om wat je meemaakt of beleeft voor jezelf

tastbaarder, intenser, scherper te maken door expressie. Een strak geplande impressie-expressie cyclus doorkruist dat en kan in het beste geval alleen maar beheersing van ‘technieken’ voortbrengen. Die openheid voor wat een kind van zijn ervaring maakt en voor de selectie van wat hem écht imponeerde is essentieel... en niet altijd makkelijk.

Ze had de excursie naar een boerderij uitstekend voorbereid. Kinderen zouden er iets heel uitzonderlijks kunnen meemaken: het scheren van schapen! Het bezoek verliep dan ook voortreffelijk, met veel belangstelling.

Terug op school kon je een explosie aan expressie-activiteit verwachten. Was er ook. Alleen soms met vreemde inhouden. Wat een groepje jongens op papier zette ging helemaal niet over schapen: een boom met een ladder was wat ze aan het bezoek overhielden! “Daarvoor al die moeite gedaan”, dacht de leerkracht. Maar bij nader toezien eigenlijk wel mooi van dat groepje: tijdens de piknik in de weide hadden ze namelijk reuzeplezier gehad met een schuinstaande perelaar waar een ladder tegenstond: via de ladder erop en behendig van de stam aflopen of net omgekeerd was hun favoriete spel geworden. Dàt was de piekervaring die om expressie vroeg!

Aandachtspunten voor de aanpak

De sleutel tot het scheppen van kansen voor activiteiten waarin het muzische wordt aangesproken, zit hem in de impressie-expressie-cyclus. Aan de input-zijde is er de noodzaak om kinderen ervaringen te bieden die ingrijpend zijn, die hen gaan fascineren. De meeste kinderen hebben die wel, ook al zien we dat soms verschaald door televisie. Maar ook dat laatste is soms aanleiding tot ‘te verwerken impressies’ en dus niet iets dat we aan de expressiekant moeten censureren. Het belet niet dat we op school de ervaringsbasis kunnen verbreden en kinderen dingen laten meemaken die blijven plakken.

Toen we merkten dat het indianenspel van een groepje leek dood te bloeden, dachten we: we zullen nog wat meer attributen erbij leggen. Maar dat werkte niet echt. Tot we inzagen dat het spel langs de impressie-zijde nieuw leven kon ingeblazen worden. We lazen meer over hoe indianen leven, hun verhouding tot de natuur, de rituelen... Dat vertelden we aan de kinderen en wisten hen daarmee te boeien. Dat kon je nadien zien: het indianenspel kreeg een nieuw élan.

Aan de output-zijde valt er ook heel wat in te brengen. De introductie van een brede waaier van expressievormen is daarin onmisbaar. Werken rond poëzie, kinderen zelf in het spelen van poppenspel inwijden, een project rond beeldende kunst... het maakt kinderen wakker voor evenzoveel ‘talen’ die ze heel snel als medium voor hun eigen belevingen gaan gebruiken. Als leerkracht sta je daarin model. Door de passionele manier waarop je een verhaal brengt of een stuk ‘acteert’ (direct of in poppenspel). Als je daarbovenop kinderen stimuleert tot het uitdrukken van ervaringen en emoties in allerlei vormen, dan ben je snel op weg om van de klas een artiestenclub te maken. Het is dan surfen op de golven van de impressie-expressie-cyclus: waarnemen hoe een kind met iets zit dat vraagt om verbeeld of verklankt te worden en vervolgens de impuls geven die tot die bevrijdende act van expressie leidt.

Zoek de kunstenaar in het kind

Een manier om zich meer bewust te worden van wat het expressievermogen in wezen voorstelt, is kinderen op dit aspect gericht observeren. In de nieuwe uitgave van het Procesgericht Kindvolgsysteem voor Kleuters nemen we nu ook 8 domeinen van competenties op. Eén ervan gaat over de beeldende representatie. We omschreven dat domein als volgt:

De niet-verbale, beeldende representatie is de competentie om iets wat je waarneemt, ervaart, voelt of denkt op een trefzekere manier vorm te geven, ten volle tot uitdrukking te brengen. Je gebruikt daarbij beeldende uitdrukkingvormen (schilderen en tekenen, collages, constructies,...). Zo wordt de oorspronkelijke ervaring of gedachte tijdens de expressie voor jezelf scherper. Voor anderen wordt die daardoor

toegankelijk of ervaarbaar. Beeldende expressievaardigheid omvat het vermogen om zelf de beeldende uitdrukkingen van anderen te 'begrijpen' en te smaken.

Het wordt als leerkracht allemaal erg tastbaar als je in je eigen klas eens op zoek gaat naar wie sterk is op dit domein. Niveau 5 - de hoogste score - ziet er zo uit:

NIVEAU 5	ZEER GOED: competentie ligt ver boven het gemiddelde niveau van leeftijdgenoten
Slaagt er zeer goed in om belevingen en ervaringen via beeldende activiteit tot uitdrukking te brengen en te verwerken. Is gevoelig voor esthetische aspecten in het omgaan met ruimte. Benut op een krachtige manier de elementen van vormgeving (symboliek, kleuren, verhoudingen...) om zijn intuïties en gevoelens tot uitdrukking te brengen. Kan zich in een waaier van beeldende uitdrukkingvormen uiten en kan zelf ten volle van beeldend materiaal (kunst) genieten.	

Heb je eenmaal in de gaten waar de kinderen m.b.t. dit aspect van het muzische staan, dan ben je al goed op weg om meer bewust kansen te benutten tot expressie. Kinderen die op dat muzische vlak erg begaafd zijn zullen je de weg wijzen. Voor de anderen kunnen impulsen op hun niveau helpen om zich gaandeweg de talen eigen te maken om hun belevingen ten volle tot uitdrukking te brengen. Met andere woorden het spel te spelen waarbij je met symbolen wat in je zit tot een intensere, scherp afgebakende ervaring laat uitgroeien.

Met als resultaat: mensen die hun intuïtieve vermogens tot ontwikkeling brengen en daardoor in hun persoonlijk en professioneel handelen een kwaliteit ten toon spreiden, een graad van verfijning en sensitiviteit die van hem of haar de ware... cultuurmens maakt.